

معاذیر رافع وصف متخلفانه اعمال متخلفانه سازمان‌های بین‌المللی در پرتو طرح کمیسیون حقوق بین‌الملل

* محمدرضا نیازی ** لیلا رئیسی *** مسعود راعی

تاریخ دریافت: ۱۳۹۴/۰۷/۲۵ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۴/۰۸/۲۳

چکیده

توسعه نهاد مسولیت بین‌المللی در دوران معاصر موجب بسط و قوام ضمانت اجرای مقررات در عرصه‌ی حقوق بین‌الملل است. اشاعه این تاسیس از دولت‌ها به سمت سازمان‌های بین‌المللی از ضروریات چارچوب‌گذاری برای سازمان‌های بین‌المللی به عنوان تابعان تأثیرگذار در حقوق بین‌الملل، محسوب می‌گردد. علیرغم وضوح انتساب اعمال متخلفانه‌ی بین‌المللی به مرتکب و ترتب مسولیت بین‌المللی در این خصوص، به سرفصلی بر می‌خوریم که حقوق بین‌الملل معاذیری را بر مسولیت به رسمیت شناخته است. رضایت، دفاع مشروع، اقدام متقابل، قوه قاهره، اضطرار و ضرورت به صورت احصایی در طرح مسولیت سازمان‌های بین‌المللی مصوب کمیسیون حقوق بین‌الملل در سال ۲۰۱۱ به عنوان معاذیر رافع مسولیت سازمان‌های بین‌المللی تبیین شده‌اند. این معاذیر هرچند موجب رفع مسولیت از دوش سازمان‌های بین‌المللی مرتکب عمل متخلفانه‌ی بین‌المللی هستند اما استناد به این معاذیر در نهایت لطمه‌ای به اجرای تعهدات و پرداخت غرامت وارد نخواهد کرد.

واژگان کلیدی: مسولیت بین‌المللی، سازمان‌های بین‌المللی، معاذیر رافع وصف متخلفانه

* دانشجوی دکتری حقوق بین‌الملل عمومی دانشگاه آزاد اسلامی واحد خوراسگان (اصفهان) (مسئول مکاتبات)

** دانشیار دانشگاه آزاد اسلامی واحد خوراسگان (اصفهان) (نویسنده مسئول)

*** استادیار دانشگاه آزاد اسلامی واحد نجف آباد (نویسنده مسئول)

امروزه سازمان‌های بین‌المللی، با همان بازیگران غیر سرزمینی،^۱ به عنوان تابعان فرعی اما تاثیرگذار حقوق بین‌الملل محسوب می‌گردند. از طرفی مشارکت روز افزون آن‌ها در جامعه بین‌المللی، یک واقعیت انکارناپذیر است؛ به نحوی که بخش زیادی از مقررات حقوق بین‌الملل را ((حقوق سازمان‌های بین‌المللی)) تشکیل می‌دهند که از یک سو شامل ((قواعد حاکم)) بر سازمان‌های بین‌المللی است و از سوی دیگر شامل مجموعه تصمیماتی است که سازمان‌های بین‌المللی بر طبق اساسنامه‌های خود اتخاذ می‌کنند.^۲

به سختی می‌توان موضوعی از روابط بین‌الملل را یافت که هنوز تحت سیطره سازمانی بین‌المللی جهت نیل به اهداف مشترک اعضای آن‌ها در نیامده باشد. وجود سازمان‌های موفقی مانند اتحادیه اروپا موجب شده که برخی صاحب نظران نقشه‌ی فردای جهان را از چشم انداز اتحادیه‌ها و کنفدراسیون‌هایی از این دست مشاهده کنند.^۳

از دیگر سو، مسوولیت بین‌المللی از جمله دیربابت‌ترین و پیچیده‌ترین حوزه‌های حقوق بین‌الملل است که در تمام رژیم‌ها و خرده نظام‌های حقوق بین‌المللی حضوری مستمر و پررنگ دارد و همواره مورد توجه تابعان حقوق بین‌الملل، دکترین و رویه قضایی و داوری بین‌المللی بوده و هست به طوری که برای برخی اعمال منع نشده در حقوق بین‌الملل نیز مسوولیتی در قبال ورود خسارت به زیان دیدگان در نظر گرفته شده است.

هرچند مسوولیت سازمان‌های بین‌المللی هنوز به صورت کنوانسیون در نیامده است ولی در رویه بین‌المللی، عملاً "سازمان‌های بین‌المللی و دولت‌ها به طرح مصوب کمیسیون استناد کرده و می‌توان گفت قواعد آن اجرایی شده است. شاید این گونه تصور شود که کمیسیون حقوق بین‌الملل در جایگاهی خطرناک برای تعریف و تدوین تاسیسه‌های حقوق بین‌الملل قرار دارد"^۴

در طرح مسوولیت بین‌المللی سازمان‌های بین‌المللی مصوب ۲۰۱۱ کمیسیون حقوق بین‌الملل،^۵ کمیسیون شرایطی را ذکر می‌کند که می‌تواند متخلفانه بودن عملی را که در حالت عادی نقض یک تعهد بین‌المللی محسوب می‌شود، به دلیل شرایطی توجیه کند. وجود یکی از این عذرها در قضیه‌ای معین مانع آن می‌شود که ادعای معتبری برای نقض تعهد معتبر بین‌المللی پذیرفته می‌شود که این معاذیر عبارتند از: رضایت،^۶ دفاع مشروع،^۷ اقدامات متقابل،^۸ قوه قاهره (فورس ماژور)،^۹ اضطراب،^{۱۰} ضرورت^{۱۱}.

باید توجه داشت معاذیری که رافع وصف متخلفانه‌ی فعل یا ترک فعل و در نهایت مسوولیت بین‌المللی می‌گردند، دارای یک ویژگی مشترک می‌باشند که وجود هر کدام از آن‌ها به طور موقت مانع اجرای یک تعهد معتبر بین‌المللی می‌گردد که ادعای نقض آن شده است. البته در صورتی که استناد به شرایط فوق مغایر با یک قاعده آمره‌ی حقوق بین‌الملل باشد به هیچ یک از موارد بالا نمی‌توان استناد کرد.

۱- مبنای مسوولیت سازمان‌های بین‌المللی

۱. Non- territorial actors

۲. احمدرضا، توحیدی، حقوق سازمان‌های بین‌المللی، نشر میزان، چاپ اول، زمستان ۱۳۹۳، صفحه ۱۷
۳. سید باقر، میرعباسی و سادات میدانی - سید حسین، داوری‌های بین‌الملل: دیوان بین‌المللی دادگستری: مسایل روز، چکیده آرا و اسناد، جلد دوم، نشر جنگل، چاپ اول، ۱۳۸۷، صفحه ۳۹

۴. Maurizio Ragazzi, Responsibility of International Organizations: Essays in Memory of Sir Ian Brownlie, Martinus Nijhoff Publishers, ۲۰۱۳.p.۶۵.

۵. Draft articles on the responsibility of international organizations, with Commentaries Adopted by the International Law Commission ۲۰۱۱

۶. consent

۷. self- defence

۸. countermeasures

۹. force majeure

۱۰. distress

۱۱. necessity

مسئولیت بین‌المللی جایگاه خاصی در روابط بین دولت‌ها و سازمان‌های بین‌المللی دارد و البته با گسترش و تدوین حقوق بین‌المللی اهمیت به سزایی یافته است. اصل اساسی ((مسئولیت)) در حقوق بین‌الملل، عنوان می‌نماید، چنانچه دولت یا سازمانی تعهدات بین‌المللی خود را نقض نماید، باید در قبال اعمالش مسوول باشد. سازمان‌هایی که دارای شخصیت بین‌المللی هستند، مطابق با حقوق بین‌الملل می‌توانند مورد مسئولیت بین‌المللی قرار گیرند. چگونگی برقراری و اجرای این مسئولیت برابر قواعد حقوق بین‌الملل مورد تعریف و مذاقه قرار می‌گیرد.^{۱۲}

ماده ۳ طرح مصوب کمیسیون حقوق بین‌الملل در خصوص مسئولیت‌های سازمان‌های بین‌المللی مقرر می‌دارد: ((اعمال متخلفانه یک سازمان بین‌المللی موجب مسئولیت بین‌المللی آن سازمان خواهد شد.))

و در ادامه ماده ۴ همین طرح بیان می‌کند: ((عمل متخلفانه بین‌المللی یک سازمان بین‌المللی هنگامی محقق می‌شود که رفتاری اعم از فعل یا ترک فعل: الف) طبق حقوق بین‌الملل قابل انتساب به آن سازمان باشد. ب) موجد نقض تعهد بین‌المللی آن سازمان محسوب شود.))

عمل متخلفانه سازمان بین‌المللی ممکن است شامل یک یا چند فعل یا ترک فعل یا ترکیبی از هر دو باشد. لذا نقض تعهدات سلبی و ایجابی سازمان‌های بین‌المللی مسئولیت آن‌ها را به دنبال دارد و فرقی نمی‌کند که عمل متخلفانه در قالب فعل یا ترک فعل و یا ترکیبی از این دو باشد. در اصل نقض تعهد فارغ از منشا آن مسئولیت آمده است.^{۱۳} در طرح پیش نویس مواد راجع به مسئولیت و اثره خسارت^{۱۴} مطرح نشده است. از ظاهر مواد بدست می‌آید که صرف نقض تعهد، مسئولیت عامل را به دنبال دارد. البته برخی حقوق دانان معتقدند هر نوع نقض تعهد خسارت ساز است از این رو به طرح و بیان خسارت نیازی نیست.^{۱۵}

به نظر می‌رسد این تغییر در برگزیده‌ی تفسیر موسع از اثره‌ی خسارت است؛ بنابراین می‌توان گفت حذف اثره خسارت از متن مواد طرح، بدان سبب است که در نظر کمیسیون حقوق بین‌الملل، صرف نقض تعهد بین‌المللی برای تحقق مسئولیت کافی است و عنصر دیگری برای تحقق مسئولیت لازم نیست.^{۱۶}

در نهایت باید اذعان نمود، عناصر مسئولیت بین‌المللی سازمان‌های بین‌المللی عبارتند از: نقض یک تعهد بین‌المللی و انتساب رفتار نادرست به سازمان بین‌المللی.^{۱۷}

انتساب عمل متخلفانه به سازمان‌های بین‌المللی در گرو آنست که رفتار خلافی توسط آن‌ها صورت گیرد که این رفتار خلاف باید ناقض یک تعهد بین‌المللی لازم‌الاجرا برای سازمان بین‌المللی باشد. تعهد مزبور می‌تواند ناشی از یک معاهده یا دیگر منابع حقوق بین‌الملل قابل اعمال بر سازمان بین‌المللی باشد که آن سازمان را ملزم می‌کنند.

همانگونه که دیوان بین‌المللی دادگستری در نظر مشورتی خود راجع به تفسیر موافقت‌نامه ۲۵ مارس ۱۹۵۱ سازمان نظارت جهانی و مصر عنوان نموده، سازمان بین‌المللی، ((ملزم به تعهداتی است که به موجب قواعد عام حقوق بین‌الملل، سند تاسیس یا به موجب موافقت‌نامه‌های بین‌المللی برای آن‌ها به وجود می‌آیند که طرف آن‌ها هستند.))^{۱۸}

انتساب رفتار به یک سازمان بین‌المللی یکی از دو عنصر لازم برای تحقق عمل متخلفانه بین‌المللی است. باید توجه داشت بحث مربوط به یک رفتار است و نه انتساب مسئولیت زیرا امکان دارد با وجود عدم انتساب مستقیم رفتار به یک سازمان باز هم مسئولیت آن سازمان مطرح شود مانند مسئولیت یک سازمان بین‌المللی ناشی از رفتار متخلفانه‌ی یک دولت یا سازمان بین‌المللی

۱۲. C. F. Amerasinghe, Principles of the Institutional Law of International Organizations . Cambridge University Press, ۲۰۰۵, p. ۳۸۴

۲. محمدمین، غفار زاده، آثار معاذیر اظطرار و ضرورت در مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها، فصلنامه سیاست خارجی، سال بیست و هشتم، شماره ۲، تابستان ۱۳۹۳، صفحه ۳۲۰

۱۴. damage

۱۵. محمد رضا، ضیایی بیگدلی، حقوق بین‌الملل عمومی، نشر گنج دانش، چاپ چهل و یکم، ۱۳۹۴، صفحه ۴۰۹

۱۶. مسعود، راعی، مسئولیت بین‌المللی دولت در قبال رفتار افراد و گروه‌ها در پرتو رویه قضایی، موسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی، چاپ اول، ۱۳۹۳، صفحه ۵۹

۱۷. Moshe Hirsch, The Responsibility of International Organizations Toward Third Parties: Some Basic Principles, Martinus Nijhoff Publishers, ۱۹۹۵, p. ۱۷.

۱۸. I.C.J. reports ۱۹۸۰, pp ۸۹-۹۰, para ۳۷

دیگر که در این گونه موارد رفتار مورد نظر مستقیماً به یک دولت یا به یک سازمان دیگر قابل انتساب است^{۱۹} اما به نوبه خود از مسوولیت سازمان اولی الذکر نمی‌کاهد. انتساب عمل متخلفانه به یک سازمان بین‌المللی، مبتنی بر ضوابط تعیین شده در حقوق بین‌الملل است و براساس صرف احراز رابطه سببیت واقعی صورت نمی‌گیرد و به عنوان یک هدف باید انتساب رخداد عمل متخلفانه به سازمان بین‌المللی، به قصد احراز مسوولیت باشد.^{۲۰}

۲- معاذیر رافع وصف متخلفانه

با عنایت به مواد طرح مسوولیت سازمان‌های بین‌المللی مصوب سال ۲۰۱۱ کمیسیون حقوق بین‌الملل مشخص گردید وجود دو شرط برای آنکه بتوان عملی را به لحاظ بین‌المللی متخلفانه تلقی کرد و موجد مسوولیت دانست، ضروری است (نقض تعهد و انتساب عمل). لذا عمل متخلفانه‌ی بین‌المللی، اساس مسوولیت یک سازمان بین‌المللی را تشکیل می‌دهد.

اما اگر وصف متخلفانه‌ی عمل منسوب به سازمان بین‌المللی بنا به عواملی از بین برود، مسوولیت سازمان تحت تاثیر قرار می‌گیرد. در حقوق بین‌الملل و بالاخص در طرح مسوولیت سازمان‌های بین‌المللی شرایطی وجود دارد که اقدام سازمان بین‌المللی را موجه می‌نماید و رافع مسوولیت می‌گردد.

معاذیر رافع وصف متخلفانه به مسایل مربوط به ادله و بار اثبات نمی‌پردازد، بلکه عناصر تشکیل دهنده مسوولیت، یعنی متخلفانه بودن فعل یا ترک فعل و قابلیت انتساب به سازمان بین‌المللی باید وجود داشته باشد. همان طور که در یک اختلاف دو جانبه راجع به مسوولیت یک سازمان، بار اثبات مسوولیت به دوش خواهان مترتب است، بالعکس، زمانی که رفتار مغایر تعهد معتبر بین‌المللی به سازمانی قابل انتساب باشد و آن سازمان بخواهد با استناد به یکی از شرایط (معاذیر) از مسوولیت مبرا گردد، وضعیت متفاوت خواهد شد و در این جا بار اثبات توجیه به عهده سازمان است.^{۲۱}

باید توجه داشت که معاذیر رافع وصف متخلفانه موجب اختتام یا الغای تعهد نمی‌شود بلکه توجیه عذری برای عدم اجرای آن تعهد تا زمان تداوم شرایط و اوضاع و احوال محسوب می‌شود. در نتیجه بین آثار شرایطی که رافع مسوولیت سازمان بین‌المللی بر اثر معاذیر رافع وصف متخلفانه عمل می‌شوند و خاتمه خود تعهد، باید تفکیک قایل شویم.

هم چنین در خصوص معاذیر رافع وصف متخلفانه‌ی عمل باید عنوان نمود، رویه‌ی مربوط به سازمان‌های بین‌المللی محدود است.^{۲۲} علاوه بر این معاذیر خاصی در رابطه با برخی یا حتی بسیاری از سازمان‌ها مصداق پیدا نمی‌کند، البته نمی‌توان ادعا کرد معاذیر اعمال شده صرفاً می‌توانند مورد استناد دولت‌ها قرار گیرند و در مورد سازمان‌ها کاربرد ندارند.^{۲۳} بنابراین معاذیر رافع وصف متخلفانه که در طرح مسوولیت سازمان‌های بین‌المللی مصوب سال ۲۰۱۱ کمیسیون حقوق بین‌الملل به آن‌ها اشاره شده است عبارت‌اند از: رضایت، دفاع مشروع، اقدامات متقابل، قوه قاهره، اضطرار، ضرورت

۲-۱ - رضایت

ماده‌ی ۲۰ طرح مسوولیت سازمان‌های بین‌المللی مصوب ۲۰۱۱ کمیسیون حقوق بین‌الملل بیان می‌دارد: ((رضایت معتبر از سوی یک دولت یا سازمان بین‌المللی نسبت به ارتکاب عمل متخلفانه توسط یک سازمان بین‌المللی دیگر، موجب رفع وصف متخلفانه‌ی یک عمل در روابط بین این سازمان و دولت یا سازمان ابرازکننده‌ی رضایت تا حدی می‌شود که آن عمل در چارچوب رضایت ابراز شده باشد.))^{۲۴}

۱۹. عبدالله، عابدینی، روزگاری - خلیل، حقوق مسوولیت سازمان‌های بین‌المللی، انتشارات خرسندی، چاپ دوم، ۱۳۹۴، ص ۴۵
۲۰. نصرت الله، حلمی، تدوین و توسعه حقوق بین‌الملل: مسوولیت بین‌المللی دولت و حمایت سیاسی، نشر میزان، چاپ دوم، ۱۳۸۷، ص ۵۱

۲۱. محمد امین، غفارزاده، آثار معاذیر اضطرار و ضرورت در مسوولیت بین‌المللی دولت‌ها، فصل نامه سیاست خارجی، سال بیست و هشتم، شماره ۲، تابستان ۱۳۹۳، صفحه ۳۲۶

۲۲. Draft articles on the responsibility of international organizations, with Commentaries Adopted by the International Law Commission ۲۰۱۱.p.۴۴.
Seethetextat: http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/۹_۱۱_۲۰۱۱.pdf.

۲۳. عبدالله، عابدینی، روزگاری - خلیل، حقوق مسوولیت سازمان‌های بین‌المللی، انتشارات خرسندی، چاپ دوم، ۱۳۹۴، ص ۹۰
۲۴. Ibid., p.۴۴

باید اذعان نمود که سازمان‌های بین‌المللی نیز مانند دولت‌ها مبادرت به انجام افعال و امور گوناگونی می‌نمایند که در صورت عدم رضایت یک دولت یا یک سازمان بین‌المللی دیگر، نسبت به انجام آن‌ها، موجب عمل متخلفانه‌ی سازمان پدید می‌آید، البته این رضایت، نسبت به ((وضعیت یا یک سری رفتار خاص)) توجه دارد و نسبت به تعهدات مبنایی سازمان مرتکب عمل تأثیری ندارد.

شرط واضح در ماده برای رافع وصف متخلفانه بودن عمل، معتبر بودن رضایت است. معتبر بودن رضایت به شرایطی بستگی دارد که طبق قواعد حاکم بر مسوولیت بین‌المللی دولت‌ها یا سازمان‌های بین‌المللی تعیین نمی‌شوند بلکه به واسطه‌ی دیگر قواعد حقوق بین‌الملل تعیین می‌گردند. از این دست موارد می‌توان به قواعد حاکم بر صلاحیت ارگان یا نماینده‌ی دولت یا سازمان ابراز کننده‌ی رضایت یا تأثیر اجبار یا دیگر عیوب مخدوش کننده‌ی رضایت اشاره نمود.

اهلیت ارگان یا نماینده‌ی دولت برای ابراز رضایت به حقوق داخلی آن دولت یا بنا به مورد در خصوص سازمان‌های بین‌المللی به قواعد داخلی آن سازمان بستگی دارد. اما باید توجه داشت یکی از شرایط صحت رضایت این است که رضایت احراز شده تأثیری بر متابعت از قواعد آمره نداشته باشد^{۲۵} و در حقیقت معاذیر رافع وصف عمل متخلفانه‌ی عمل متخلفانه‌ی بین‌المللی تخطی از قواعد آمره‌ی حقوق بین‌المللی عام را مجاز نشمرده و یا به عنوان توجیهی برای تخطی از آن‌ها به کار برده نمی‌شوند.

۲-۲- دفاع مشروع

ماده ۲۱ طرح کمیسیون حقوق بین‌الملل در خصوص مسوولیت سازمان‌های بین‌المللی بیان می‌نماید:

((وصف متخلفانه‌ی عمل یک سازمان بین‌المللی زائل خواهد شد، مشروط بر آن که و تا حدی که عمل مذکور طبق حقوق بین‌الملل اقدام قانونی و دفاع مشروع محسوب شود.))^{۲۶}

این موقعیت در حالتی پیش می‌آید که یک سازمان بین‌المللی مورد هجمه‌ی یک دولت یا سازمان بین‌المللی دیگر قرار گیرد که در این صورت حق استفاده و اعمال نیروهای مسلح خود را علیه مهاجم دارد. این استثنا توسل به زور نسبت به منع کلی کاربرد زور در حقوق بین‌الملل امروزی محسوب می‌گردد. استناد به دفاع مشروع در حقوق بین‌الملل مستلزم یک تعرض نامشروع، غیرقانونی و غیرمترقبه می‌باشد.^{۲۷} دفاع مشروع اصولاً شرایطی دارد که یا مربوط به دفاع یا مربوط به حمله و تجاوز است. شرایطی برای تجاوز و حمله باید وجود داشته باشد از جمله فعلیت داشتن، قریب الوقوع بودن و غیرقابل دفع بودن تجاوز و نیز غیرقانونی بودن.

ماده‌ی ۵۱ منشور از دفاع مشروع به عنوان حق ذاتی نام می‌برد و بیان می‌دارد: ((...هیچیک از مقررات این منشور به حق ذاتی دفاع از خود، خواه دفاع از خود، خواه فردی یا دسته جمعی لطمه‌ای وارد نخواهد کرد....))

نتیجتاً درگیری مسلحانه ناشی از دفاع مشروع مادامی که جهات خود را حفظ می‌کند می‌تواند موجه کننده‌ی عدم انجام برخی از تعهدات بین‌المللی سازمان‌ها تلقی گردد.^{۲۸} البته با توجه به این که سازمان‌های بین‌المللی عضو سازمان ملل متحد نیستند عبارت ((حقوق بین‌الملل)) به جای واژه‌ی ((منشور ملل متحد)) مندرج در ماده‌ی ۲۱ طرح مسوولیت سازمان‌های بین‌المللی متضمن این است که اقدام اتخاذ شده با احترام به منع کلی توسل به زور در حقوق مخصصات مسلحانه و هم چنین با توجه به دو شرط تناسب و ضرورت اتخاذ شده که مقتضای ذات مفهوم دفاع مشروع هستند، انجام شود.

در رویه‌ی مربوط به نیروهای نظامی سازمان ملل متحد واژه‌ی دفاع مشروع در ارتباط با وضعیت‌های متفاوت با وضعیت‌های مقرر در ماده‌ی ۵۱ منشور سازمان ملل متحد، در معنای متفاوتی به کار رفته است. به عبارت روشن‌تر حتی این مفهوم در خصوص دفاع از هیات‌ها و اعضای ماموریت به کار برده شده است.

۲۵. عبدالله، عابدینی، روزگاری - خلیل، پیشین، ص ۹۲

۲۶. Draft articles on the responsibility of international organizations, with Commentaries Adopted by the International Law Commission ۲۰۱۱.p.۴۵.

۲۷. رضا، فیوضی، مسوولیت بین‌المللی و نظریه حمایت سیاسی اتباع، موسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، چاپ دوم، ۱۳۷۹، جلد اول، صفحه ۴۴۶

۲۸. محمد امین، غفارزاده، آثار معاذیر اظطرار و ضرورت در مسوولیت بین‌المللی دولتها، فصل نامه سیاست خارجی، سال بیست و هشتم، شماره ۲، تابستان ۱۳۹۳، ص ۳۳۸

اداره حقوقی وزارت امور تجارت و امور خارجهی کانادا در یکی از یادداشت‌های خود در خصوص نیروهای حمایتی سازمان ملل متحد بر این عقیده است که: ((دفاع مشروع به درستی می‌تواند شامل دفاع از مناطق امن و غیر نظامیان مستقر در چنین مناطقی باشد))^{۲۹}.

در حالیکه چنین اشاره‌ای به واژه‌ی دفاع مشروع موید آن است که دفاع مشروع یکی از معاذیر رافع وصف متخلفانه‌ی رفتار سازمان‌ها است اما از طرفی چنین اشاره‌ای به واژه مذکور بدین معناست که در آن معنا این واژه شامل مواردی به غیر از موردی می‌شود که در آن یک سازمان یا یک دولت به حمله‌ی مسلحانه‌ی یک دولت و اکتش نشان می‌دهد.^{۳۰} ضمناً شرایطی را که به موجب آن یک سازمان بین‌المللی می‌تواند به دفاع مشروع متوسل شود به قاعده‌ی اولیه بستگی دارد. قواعد اولیه‌ی مورد بحث تعیین کننده‌ی چارچوبی خواهند بود که در آن یک سازمان می‌تواند به دفاع مشروع استناد نماید. یکی از موضوعات مطروحه در این زمینه موضوعات حق دفاع دسته جمعی یک سازمان در مواقعی است که یکی از دولت‌های عضو آن مورد حمله‌ی مسلحانه قرار گیرد.^{۳۱}

۳-۲- اقدامات متقابل

ماده‌ی ۲۲ طرح مسوولیت سازمان‌های بین‌المللی مصوب سال ۲۰۱۱ کمیسیون حقوق بین‌الملل^{۳۲} به سومین مورد از معاذیر رافع وصف متخلفانه یعنی اقدامات متقابل اشاره دارد و آن بدان معناست که یک سازمان بین‌المللی به دلیل عمل نادرست و خلاف حقوق بین‌الملل دولت یا سازمان بین‌المللی دیگر، به تقابل، دست به ارتکاب عملی بزند که مجاز شناخته می‌شود. در حقیقت در این موقعیت، اعمالی که برخلاف حقوق بین‌الملل بوده در پاسخ به عمل خلاف دولت یا سازمان بین‌المللی دیگری صورت می‌گیرد. هدف سازمان بین‌المللی که دست به اقدامات متقابل می‌زند، جلوگیری از ورود ضرر و زیان بیشتر، جلوگیری از نقض حقوق بین‌الملل و جبران خسارت مناسب می‌باشد که می‌تواند به اشکال گوناگونی باشد.

دفاع مشروع و اقدامات متقابل در عمل و رویه کاملاً متمایز از یکدیگر می‌باشند. دفاع مشروع واکنشی است که یک سازمان بین‌المللی در برابر حمله‌ی خشونت بار انجام می‌دهد. در این نوع دفاع، وسایل تدافعی برای مقابله با کاربرد تهاجمی نیروی مسلح استفاده می‌شود و هدف آن است که دولت مهاجم نتواند به اهداف خود برسد.

اما اقدامات متقابل، واکنشی است که در چارچوب آثار عملی که از نظر بین‌المللی نادرست است و براساس مسوولیت بین‌المللی صورت می‌گیرد. استفاده یک سازمان بین‌المللی از نیروهای مسلح برای دفاع از خود مانع نمی‌شود که بعداً همین سازمان به خاطر زیان‌های ناشی از جرم ارتكابی، ضمانت اجراهای دیگر را اعمال ننماید، هرچند این ضمانت اجراها آشکارا بخشی از دفاع خود به حساب نمی‌آیند.^{۳۳}

بند دوم ماده‌ی ۲۲ طرح مسوولیت سازمان‌ها دوشرط را بیان می‌نماید که برای قانونی جلوه نمودن اقدامات متقابلی که یک سازمان در مقابل اعضای خود به آن متوسل می‌شود، لازم هستند، نخست آن که چنین اقدامات متقابلی نباید مغایر با قواعد آن سازمان بین‌المللی باشند و دوم آن که ابزار دیگری برای اجبار دولت یا سازمان مسوول نسبت به ایفای تعهد و توقف عمل خلاف و جبران خسارت وجود نداشته باشد.

البته فرض بر این است که یک سازمان قبل از توسل به اقدامات متقابل علیه اعضای خود، به وسایل مناسب متوسل شده است. واژه ((وسایل مناسب)) عبارت از آن دسته از ابزارهای قانونی است که در زمان تصمیم سازمان بین‌المللی به اتخاذ اقدامات

۲۹. Canadian yearbook of international law ، vol.۳۴.(۱۹۹۶)،pp.۳۸۸ -۳۸۹

۳۰. Draft articles on the responsibility of international organizations, with Commentaries Adopted by the International Law Commission ۲۰۱۱.p.۴۷.

۳۱. yearbookofinternationallawcommission.۲۰۰۱.volIII.(PART۲).p.۷۳,para.(۴)of the commentary on article ۲۰.

۳۲. Adopted by the International Law Commission at its sixty-third session, in ۲۰۱۱, and submitted to the General Assembly as a part of the Commission's report covering the work of that session (A/۶۶/۱۰).

۳۳. بهرام مستقیمی، طارم سری - مسعود، مسوولیت بین‌المللی دولت، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ سوم، ۱۳۷۷، ص ۱۵۴

متقابل، در دسترس و متناسب هستند و هم متضمن راه‌های معقولی برای اجبار متعهد به ایفای تعهد باشند. با این حال قصور در توسل به این ابزارهای مناسب احتمالا منتج به از میان رفتن حق توسل به اقدامات متقابل می‌شود.^{۳۴}

در نهایت باید اشاره داشت برای اقدام متقابل مشروع می‌بایست چهار شرط در نظر گرفته شود. اول، عمل متخلفانه‌ای که اقدامات متقابل در برابر آن صورت می‌گیرد باید چنان باشد که برای سازمان زیان دیده حق تقاضای جبران خسارت را فراهم آورد. دوم، سازمان زیان دیده قبل از اقدام متقابل باید برای جبران خسارت کوشیده باشد. سوم، میان اقدام متقابل و عمل متخلفانه، تناسب وجود داشته باشد. چهارم، طرفین، پیش‌تر در مورد الزام به دنبال راه‌های مسالمت آمیز حل اختلاف توافق نکرده باشد.

۲-۴- قوه قاهره

ماده ۲۳ طرح مسوولیت سازمان‌های بین‌المللی مصوب سال ۲۰۱۱ کمیسیون حقوق بین‌الملل بیان می‌دارد: ((وصف متخلفانه‌ی عمل یک سازمان بین‌المللی که مطابق با تعهدات بین‌المللی آن سازمان نباشد، زائل خواهد شد، مشروط بر آن که آن عمل به دلیل قوه‌ی قاهره صورت گرفته باشد.))^{۳۵}

قوه قاهره در ارتباط با مسوولیت سازمان‌های بین‌المللی در طرح مصوب کمیسیون، به عنوان نیرویی غیر قابل احتراز و غیر قابل پیش بینی و خارج از کنترل دولت‌ها تعریف شده که اساسا ایفای تعهد را ناممکن می‌نماید.^{۳۶} اما زمانی که وضعیت قوه قاهره ناشی از رفتار سازمان استناد کننده باشد یا سازمان‌های استناد کننده خطر پیش آمدن آن را پذیرفته باشند، دیگر این چنین قوه‌ای نمی‌تواند وصف متخلفانه بودن عمل را از بین ببرد.

عنصر اساسی و لازم برای دانستن آن که یک عمل متخلفانه ارتكابی توسط سازمان بین‌المللی (که مغایر با تعهدات بین‌المللی اوست) از مصادیق قوه قاهره می‌باشد یا خیر، وجود عدم اجتناب و عدم امکان در جلوگیری از آن می‌باشد. پس اگر سازمان بین‌المللی خودش به وجود آورنده‌ی حادثه‌ی غیر مترقبه یا فورس مازور باشد یا این که از وجود و حدوث آن اطلاع یافته و زمان کافی برای مبارزه و جلوگیری از آن داشته باشد ولی کوتاهی کرده باشد، نمی‌تواند به عوامل خارج از اراده استناد نموده و خود را از مسوولیت عمل بین‌المللی عمل متخلفانه از لحاظ حقوق بین‌المللی معاف نماید.

پس برای تمیز قابل شدن بین رافع مسوولیت و وجود مسوولیت باید به این دو امر توجه نمود: اول، واقعا نتوان در برابر قوه قاهره مقاومت کرد و رخ دادن حادثه‌ی خارجی به طور واقعی پیش بینی نشده باشد و به عبارت دیگر سازمان واقعا امکان گریز از آثار قوه قاهره یا حادثه‌ی غیرمترقبه را نداشته باشد. دوم، سازمان متعهد نباید به عمد یا از روی غفلت در ایجاد وضعیتی سهیم باشد که انجام دادن تعهد یا آگاهی از مغایرت عمل مزبور با یک تعهد بین‌المللی را برای آن واقعا ناممکن سازد. سازمان‌های بین‌المللی در محاکم بین‌المللی اداری به منظور رفع وصف متخلفانه‌ی یک عمل متخلفانه بین‌المللی به قوه قاهره استناد می‌نمایند.^{۳۷}

دادگاه اداری سازمان کشورهای آمریکایی در رای شماره ۲۴، تورس و دیگران، علیه دبیر کل سازمان کشورهای آمریکایی استناد به قوه قاهره را که به منظور خاتمه‌ی قراردادهای کارمندان انجام شده بود را رد نموده و در این راستا عنوان نمود: ((به عقیده دادگاه در پرونده‌ی حاضر قوه قاهره‌ی رخ نداده که اجرای قرار داد را برای دبیرکل ناممکن سازد چرا که در حقوق، منظور از قوه قاهره حادثه‌ای است خارجی که غیر قابل احتراز باشد.))^{۳۸}

گرچه این دادگاه در این پرونده استناد به قوه قاهره را نپذیرفته ولی قابل استناد بودن آن را به طور کلی پذیرفته است.

۲-۵- اضطرار

۳۴. عابدینی - عبدالله، روزگاری - خلیل، پیشین، ۱۳۹۴، ص ۹۷

۳۵. Draft articles on the responsibility of international organizations, with Commentaries Adopted by the International Law Commission ۲۰۱۱.p.۴۸.

۳۶. yearbookofinternationallawcommission.۲۰۰۱.volIII.(PART۲).p.۷۶,para.(۴)of the commentary on article ۲۳.

۳۷. عابدینی - عبدالله، روزگاری - خلیل، پیشین، ص ۹۹.

۳۸. Para.۳ of the Judgment, issued ON ۱۶ November ۱۹۷۶.the text is available at:

http://www.oas.org/tribadm/decisiones_decisions/judgments.

ماده‌ی ۲۴ طرح مسوولیت سازمان‌های بین‌المللی مصوب کمیسیون حقوق بین‌الملل بیان می‌نماید: ((وصف متخلفانه عمل یک سازمان بین‌المللی که مطابق با تعهدات بین‌المللی آن سازمان نباشد، زائل خواهد شد، مشروط بر آن که مرتکب عمل در وضعیت اضطرار چاره معقول دیگری برای نجات جان خود و دیگر اشخاص تحت مراقبت خود نداشته باشد.))^{۳۹}

در حقوق بین‌الملل معاصر اضطرار به عنوان یکی از معاذیر رافع مسوولیت جایگاه خاصی دارد. در یک وضعیت اضطراری چنان چه مباشر، برای نجات جان خود و جان دیگر افرادی که تحت مراقبت او قرار دارند عملاً راه دیگری نداشته باشد، می‌تواند به اضطرار استناد کند. اگر رفتاری که قرار است متخلفانه بودن آن پذیرفته شود موجب از بین رفتن جان انسان‌های بیشتری شود یا ممکن است خطر بیشتری را برای آنان همراه داشته باشد مشمول استناد به اضطرار نخواهد بود.^{۴۰}

برای استناد به حالت اضطرار اولاً وصف متخلفانه بودن فعل مغایر تعهد بین‌المللی سازمان، زمانی زایل و قابل استناد است که شخص در وضعیت اضطراری، راه معقول دیگری جز نقض تعهد یا تعهدات سازمان مطبوع خویش نداشته باشد. ثانیاً فقط در مورد نجات جان افراد استناد به اضطرار پذیرفته است. تأکید بر نجات جان افراد، نشانه‌ی آن است که کمیسیون حقوق بین‌الملل در نظر داشته قلمرو و مصداق اضطرار را به حداقل برساند.^{۴۱}

به نظر می‌رسد هدف اصلی از وضع قاعده‌ی اضطرار اهداف بشر دوستانه‌ی بین‌المللی و به طور خاص حق حیات بشر است. در مواردی ممکن است سازمانی که به اضطرار استناد می‌کند به صورت غیر مستقیم در ایجاد آن نقش داشته است باید اولویت را تدابیر مربوط به نجات جان انسان‌ها دانست. در عین حال به موجب قسمت اول بند ۲ ماده‌ی ۲۴ طرح کمیسیون مربوط به مسوولیت سازمان‌های بین‌المللی در صورتی که وضعیت اضطراری مربوط به محصول رفتار فردی سازمان استناد کننده به آن و یا معلول ترکیب رفتار سازمان مذکور و دیگر عوامل باشد، نمی‌توان به آن اضطرار استناد کرد.^{۴۲}

در تفسیر ماده مربوط به اضطرار در طرح مسوولیت بین‌المللی دولت‌ها، ورود یکی از کشتی‌های نظامی انگلستان به دریای سرزمینی ایسلند در شرایط جوی نامساعد به منظور پناه گرفتن را به عنوان نمونه‌ای از رویه‌ی موجود عنوان و تأکید می‌نماید که گرچه به لحاظ سنتی این حالت (اضطرار) اغلب در مورد کشتی‌ها و وسایل هوایی مورد بررسی قرار گرفته ولی صرفاً محدود به این موارد نیست.^{۴۳} لذا امکان دارد حالت‌های مشابه این حالت در مورد ارکان و کارگزاران سازمان‌های بین‌المللی نیز مصداق پیدا کند. به رغم وجود رویه‌ای خاص که ناظر بر استناد سازمان‌ها به حالت اضطرار باشد، به نظر می‌رسد در این خصوص باید قواعد واحدی بر دولت‌ها و هم سازمان‌ها در این باره اعمال شود.^{۴۴}

۲-۶ - ضرورت

ماده‌ی ۲۶ طرح مسوولیت سازمان‌های بین‌المللی مصوب کمیسیون حقوق بین‌الملل بیان می‌دارد: ((سازمان بین‌المللی نمی‌تواند برای زایل نمودن وصف عملی که مطابق با تعهدات بین‌المللی آن سازمان نیست، به ضرورت استناد نماید مگر این که آن عمل:

الف) تنها وسیله‌ی ممکن برای سازمان جهت گریز از خطر جدی و قریب الوقوع در خصوص منافع اساسی دولت‌های عضو یا کلیت جامعه‌ی بین‌المللی باشد، آن هم هنگامی که سازمان مزبور به موجب حقوق بین‌الملل وظیفه‌ی حفاظت از آن منافع را بر عهده داشته باشد؛ و

ب) منافع اساسی دولت یا دولت‌های متعهد یا کلیت جامعه‌ی جهانی را به طور جدی به خطر نیندازد.))^{۴۵}

۳۹. Draft articles on the responsibility of international organizations, with Commentaries Adopted by the International Law Commission ۲۰۱۱.p.۵۰.

۴۰. محمدمین، غفارزاده، پیشین، ص ۳۳۲

۴۱. علیرضا، ابراهیم گل، مسوولیت بین‌المللی دولت: متن و شرح مواد کمیسیون حقوق بین‌المللی، موسسه مطالعات و پژوهش‌های حقوقی شهردانش، چاپ اول، ۱۳۸۱، صفحه ۱۵۳

۴۲. محمدمین، غفارزاده، پیشین، ص ۳۳۳

۴۳. yearbookofinternationallawcommission.۲۰۰۱.volIII.(PART۲).p.۷۹,para.(۴)of the commentary on article ۲۴.

۴۴. عابدینی - عبدالله، روزگاری - خلیل، پیشین، ص ۱۰۱.

۴۵. Draft articles on the responsibility of international organizations, with Commentaries Adopted by the International Law Commission ۲۰۱۱.p.۵۱.

در حقوق بین‌الملل ضرورت مبنایی برای زایل ساختن وصف متخلفانه فعل مغایر با تعهد بین‌المللی پذیرفته شده است. البته ضرورت در موارد استثنایی به کار می‌رود که در آن تنها راه تضمین یک منفعت اساسی سازمان در برابر خطر جدی و قریب الوقوع، عدم اجرای موقت یک تعهد بین‌المللی کم اهمیت‌تر یا کمتر ضروری دیگر باشد.^{۴۶} تحت شرایط تعریف شده در خصوص ضرورت، چنین دفاعی به عنوان یکی از شرایط رافع وصف متخلفانه فعل پذیرفته است.

ضرورت رفتاری نیست که غیر ارادی بوده یا تحت اجبار انجام شود. هم چنین ضرورت متضمن خطر جدی برای منافع اساسی از یک سو و تعهد سازمان استناد کننده به صورت ضرورت از سوی دیگر باشد. این ویژگی‌های خاص برای آنست که تنها در موارد نادری می‌توان به ضرورت برای عدم اجرای تعهد استناد نمود.

شرایطی که سازمان‌های بین‌المللی به موجب آن مجاز به استناد به حالت ضرورت هستند، عبارتند از: ۱- رفتار انجام شده باید تنها راه ممکن برای حفاظت از منافع اساسی در مقابل خطر جدی و قریب الوقوع باشد. ۲- رفتار مذکور نباید منافع اساسی دولت‌ها یا دولت‌های ذینفع یا کلیت اجتماع بین‌المللی را به خطر بیندازد. ۳- حق استناد به ضرورت به موجب تعهدی سلب نشده باشد. ۴- سازمانی که به ضرورت استناد می‌کند، در تحقق آن حالت دخیل نباشد.

استناد سازمان بین‌المللی به حالت ضرورت نادر و کمیاب است. یک مورد از استناد به این وضعیت را می‌توان در رای شماره ۲۱۸۳ دادگاه سازمان بین‌المللی کار در پرونده‌ی تورن علیه سورن^{۴۷} یافت که به دسترسی یکی از کارکنان به حساب الکترونیکی مربوط می‌شد که دیگر در آن سمت مشغول به کار نبود. دادگاه مزبور در این باره اظهار داشت:

((در صورتی که دسترسی به پست الکترونیک فردی که به دلیل غیبت طولانی وی یا یک مورد اورژانسی ضروری باشد، سازمان باید این امکان را با توسل به ابزارهای فنی حفاظتی مناسب داشته باشد. این حالت ضرورت دسترسی به اطلاعاتی را که ممکن است محرمانه باشند، توجیه می‌نماید، اما این امر باید با حداکثر مراقبت انجام گیرد.))

کمیاب بودن رویه در مورد سازمان‌ها و خطر چشم گیر قابلیت استناد به حالت ضرورت نسبت به ایفای تعهدات بین‌المللی و هم چنین حفظ نظم عمومی متضمن آن است که سازمان‌ها نباید در استناد به این حالت از دولت‌ها آزادتر باشند.

شاید بتوان با محدود نمودن منافع اساسی دولت‌های عضو جامعه بین‌المللی در کلیت آن، که با استناد به حالت ضرورت حفظ می‌شوند و هم چنین محدود بودن وظیفه سازمان‌ها به موجب حقوق بین‌الملل در راستای حمایت این منافع، به این نتیجه دست یافت.

بنابراین، هنگامی که وظایفی در خصوص اموری خاص به یک سازمان محول می‌شود، آن سازمان می‌تواند در راستای انجام وظایف محوله به لزوم استناد به ضرورت برای حفظ منافع اجتماعی بین‌المللی یا یکی از دولت‌های عضو خود استناد نماید که این امر نیز خود مشروط به مطابقت بودن با اصل خاص بودن است. از طرف دیگر، یک سازمان صرفاً زمانی مجاز به استناد به یکی از منافع اساسی خود است که این منافع با منافع اساسی اجتماع بین‌المللی یا منافع اساسی یکی از دولت‌های عضو آن متقارن باشد.^{۴۸}

۷-۲ - نکات استناد به معاذیر رافع وصف متخلفانه

در بحث استناد به معاذیر رافع وصف متخلفانه سازمان‌های بین‌المللی باید به نکاتی توجه داشت:

۱- هیچ یک از معاذیر موجب زائل شدن وصف متخلفانه آن دسته از اعمال یک سازمان بین‌المللی که با تعهدات ناشی از قواعد آمره حقوق بین‌الملل عمومی مطابقت نداشته باشند، نخواهد شد.

۴۶. محمد امین، غفارزاده، پیشین، ص ۳۳۸

۴۷. para.۹ of the judgment, issued on ۳ February ۲۰۰۳. the registry translation from the original French is available at <http://www.ilo.org/public/english/tribunal>.

۴۸. عبدالله، عابدینی - روزگاری - خلیل، پیشین، ص ۱۰۳.

۲- معاذیر رافع وصف متخلفانه‌ی اعمال متخلفانه تا حدی و تا زمانی آن وصف را زایل می‌کند که وجود داشته باشند. در حالیکه ظاهر عبارات مندرج در طرح به عامل زمان تاکید دارد،^{۴۹} اما با این حال باید گفت معاذیر رافع وصف متخلفانه نه به طور کلی بلکه به صورت موردی وصف متخلفانه‌ی یک عمل را از بین می‌برد.

۳- مقتضی بودن پرداخت غرامت هم چنان به قوت خود باقی است و استناد به معاذیر رافع وصف متخلفانه لطمه‌ای به مسایل پرداخت غرامت در خصوص هر نوع ضرر مادی که از عمل مورد بحث ناشی شده باشد، وارد نخواهد کرد.

نتیجه‌گیری

بخش قابل توجهی از حقوق بین‌الملل با مساله انجام تعهدات و نقض تعهدات بین‌المللی روبرو است. استناد به معاذیر رافع وصف متخلفانه اعمال متخلفانه‌ی بین‌المللی، به گونه‌ای که در طرح مسوولیت سازمان‌های بین‌المللی مصوب سال ۲۰۱۱ کمیسیون حقوق بین‌الملل آمده است، بیانگر قواعد عرفی است و مشخص نموده که سازمان‌ها تا چه اندازه می‌توانند با استناد به معاذیر رافع متخلفانه (رضایت، دفاع مشروع، قوه قاهره، اقدامات متقابل، اضطرار و ضرورت)، تعهد معتبری را با توجه به اوضاع و احوال به طور موقت نادیده گیرند و لازم است پس از برطرف شدن شرایط، تعهدات خود را از سر گیرند. در رضایت، معتبر بودن رضایت از سوی یک دولت یا سازمان بین‌المللی نسبت به ارتکاب عمل متخلفانه توسط یک سازمان بین‌المللی دیگر و در حد چارچوب رضایت، رافع وصف عمل متخلفانه است.

در دفاع مشروع، مشروط بر آن که عمل دفاع مطابق حقوق بین‌الملل باشد و شروط تناسب و ضرورت در آن رعایت شده باشد، رافع وصف متخلفانه برای عمل دفاع مشروع است.

در بحث اقدامات متقابل، در صورتی که شرایط ماهوی و شکلی مقرر در حقوق بین‌الملل باشد و با قواعد سازمان مغایرت نداشته باشد و وسیله مناسبی برای وادار کردن دولت یا سازمان بین‌المللی مسوول وجود نداشته باشد، عمل اقدام متقابل رافع وصف متخلفانه خواهد بود.

در خصوص قوه قاهره، اگر وقوع یک نیروی غیر قابل احتراز یا حادثه‌ای پیش بینی نشده و خارج از کنترل سازمان انجام تعهد را غیر ممکن سازد، چنانچه قوه قاهره ناشی از رفتار سازمان نباشد یا سازمان خطر وضعیت مزبور را پذیرفته باشد، رافع وصف متخلفانه‌ی عمل متخلفانه خواهد بود. در اضطرار، چنانچه مباشر، برای نجات جان خود و دیگر افرادی که تحت مراقبت او قرار دارند عملاً راه دیگری نداشته باشد، می‌تواند به اضطرار استناد کند. بدون تردید، مدعی اضطرار باید آنرا ثابت کند و طرف مقابلی که مقررات آن نقض شده است نیاز به دلیل ندارد.

ضرورت زمانی به کار می‌رود که در آن تنها راه تضمین یک منفعت اساسی دولت در برابر خطر شدید و قریب الوقوع، عدم اجرای موقت یک تعهد بین‌المللی کم اهمیت‌تر یا کم ضرورت دیگر باشد.

((معاذیر رافع وصف متخلفانه)) به بررسی موارد و شرایطی می‌پردازد که علیرغم تفاوت در ماهیت، به دلیل اثر مشترکشان تحت این عنوان جای گرفته‌اند. این اثر همان رفع نمودن وصف متخلفانه عمل متخلفانه است که در نبود این معاذیر، عمل متخلفانه به طور حتم نقض تعهد محسوب می‌شد. این معاذیر بر تمام اعمال متخلفانه بین‌المللی (به جز نقض قواعد آمره) فارغ از منبع تعهد اعمال و بی آن که تعهد را باطل یا خاتمه دهند، عدم ایفای آن را توجیه می‌کنند.

منابع

الف - منابع فارسی

۱. ابراهیم گل، علیرضا، مسوولیت بین‌المللی دولت: متن و شرح مواد کمیسیون حقوق بین‌المللی، موسسه مطالعات و پژوهش‌های حقوقی شهردانش، چاپ اول، ۱۳۸۸.

۲. توحیدی، احمدرضا، حقوق سازمان‌های بین‌المللی، نشر میزان، چاپ اول، زمستان ۱۳۹۳.

۴۹. این عنصر موقتی می‌تواند مورد تاکید قرار بگیرد زیرا دیوان بین‌المللی دادگستری در قضیه ناگی ماروس اظهار نمود: ((به محض اینکه وضعیت ضرورت خاتمه یابد، تعهد به انجام تعهدات معاهده‌ای به قوت خود باقی خواهد ماند.))

۳. حلمی، نصرت الله، تدوین و توسعه حقوق بین الملل: مسوولیت بین المللی دولت و حمایت سیاسی، نشر میزان، چاپ دوم، ۱۳۸۷.

۴. راعی، مسعود، مسوولیت بین المللی دولت در قبال رفتار افراد و گروه‌ها در پرتو رویه قضایی، موسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی، چاپ اول، ۱۳۹۳.

۵. ضیایی بیگدلی، محمدرضا، حقوق بین الملل عمومی، نشر گنج دانش، چاپ چهل و یکم، ۱۳۹۴.

۶. عابدینی- عبدالله، روزگاری-خلیل، حقوق مسوولیت سازمان‌های بین المللی، انتشارات خرسندی، چاپ دوم، ۱۳۹۴.

۷. غفارزاده، محمدمین، آثار معاذیر اظطرار و ضرورت در مسوولیت بین المللی دولت‌ها، فصلنامه سیاست خارجی، سال بیست و هشتم، شماره ۲، تابستان ۱۳۹۳.

۸. فیوضی، رضا، مسوولیت بین المللی و نظریه حمایت سیاسی اتباع، موسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، چاپ دوم، ۱۳۷۹، جلد اول.

۹. مستقیمی- بهرام، طارم سری - مسعود، مسوولیت بین المللی دولت، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ سوم، ۱۳۷۷.

۱۰. میرعباسی - سید باقر و سادات میدانی- سید حسین، داوری‌های بین الملل: دیوان بین المللی دادگستری: مسایل روز، چکیده آراء و اسناد، جلد دوم، نشر جنگل، چاپ اول، ۱۳۸۷.

ب - منابع خارجی

۱. C. F. Amerasinghe, Principles of the Institutional Law of International Organizations. Cambridge University Press, ۲۰۰۵.

۲. Maurizio Ragazzi, Responsibility of International Organizations : Essays in Memory of Sir Ian Brownlie, Martinus Nijhoff Publishers, ۲۰۱۳.

۳. Moshe Hirsch, The Responsibility of International Organizations Toward Third Parties: Some Basic Principles, Martinus Nijhoff Publishers, ۱۹۹۵.

۴. Draft articles on the responsibility of international organizations, with Commentaries Adopted by the International Law Commission ۲۰۱۱. see the text at: http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/۹_۱۱_۲۰۱۱.pdf.

۵. states Responsibility of states for internationally wrongful acts , ILC, ۲۰۰۱, articles ۱۶-۱۸. the text is available at http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/۹_۶_۲۰۰۱.pdf.

۶. I.C.J.reports ۱۹۸۰,

vol.۳۴.(۱۹۹۶), ۷. Canadian yearbook of international law

۸. yearbook of international law commission. ۲۰۰۱. vol II

.